

ІДИОМ ПРИАЗОВСЬКИХ ГРЕКІВ-РУМЕЇВ: ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реферат. *Питання статусу ідіому (мовного різновиду) приазовських греків-румеїв є дискусійним; різні дослідники визнають його або діалектом новогрецької мови, або ж окремою мовою грецької групи мов.*

У роботі розглядається історія вивчення мовного різновиду, яким користуються румеї, виділяються етапи, надається стисла характеристика кожного періоду.

Поруч із першими згадками про маріупольських греків увага авторів зосереджена на систематичних дослідженнях, що розпочалися у 20-х рр. ХХ ст., та ролі діалектологічних експедицій до грецьких сіл Приазов'я, в результаті яких з'являються перші наукові публікації. Також зазначено посилення інтересу дослідників мови румеїв у повоєнний період та в наші часи.

Розглянувши термінологічний апарат, яким користуються дослідники в різні часи, автори доходять висновку, що, коли йдеться про ідіом приазовських греків, найчастіше використовуються терміни «говірка» й «діалект».

Особливо відзначається внесок приазовських лексикографів та сучасних дослідників румейських казок та фразеологізмів. Окреслюється коло проблем, пов'язаних із дослідженням румейського діалекту, та перспективи його подальших досліджень.

Ключові слова: *ідіом, діалект, говірка, мова, румеї, діалектологічні експедиції, лексикографічна праця, міжнародний фонетичний алфавіт.*

На сьогодні лишається дискусійним питання статусу ідіому (мовного різновиду) приазовських греків-румеїв, який різні дослідники визнають або діалектом новогрецької мови, або ж окремою мовою грецької групи мов.

Як відомо, питання про те, чи є певний ідіом мовою чи діалектом, належить до найскладніших проблем лінгвістики. Не існує єдиного розуміння проблеми «мова чи діалект» і, відповідно, єдиних критеріїв для її вирішення. Тому, стверджуючи, що певний ідіом є саме мовою або саме діалектом, необхідно зазначати, на основі яких критеріїв робиться такий висновок. Проте, дослідники ідіому приазовських греків рідко вдаються до пояснень своєї позиції щодо його онтологічного статусу, послуговуючись при його найменуванні традицією. Зробимо огляд історії цього питання.

В історії вивчення мовного різновиду, яким користуються румеї, умовно можна виділити 3 етапи: 1) 1920-ті рр. – 1960 р., 2) 1960-ті – 1980 р., 3) 1980-ті рр. – і дотепер. Схарактеризуємо коротко ці три періоди.

Хоч перші згадки про маріупольських греків та їхню мову з'являються ще в другій половині ХІХ ст. (В. Григорович, Ф. Хартахай тощо), систематичні дослідження, що мали на меті науковий опис та класифікацію, розпочинаються лише в 1920-х рр., коли радянський уряд проводив політику коренізації стосовно національних меншин України [15, с. 122]. На цей час припадають діалектологічні експедиції до грецьких сіл Приазов'я, в результаті яких з'являються перші наукові публікації, що подають короткий опис *маріупольських грецьких говірок* (М. Сергієвський, І. Соколов, Д. Спиридонов). Після репресій грецької інтелігенції Приазов'я в другій половині 1930-х рр. дослідження припиняються й поновлюються вже у повоєнні роки Т. Чернишовою, яка присвячує свою дисертацію (1956 р.), монографію (1958 р.) і статті (1960 р.) розгляду морфології дієслова, лексики, фольклору *новогрецьких маріупольських говірок* або *грецьких говірок Донеччини*. Дослідниця робить також історичний огляд говірок, припускаючи, що їхнє формування відбувалося в Криму в ХІІІ – ХVІІІ ст.

Другий етап в історії дослідження мовного різновиду приазовських греків позначено пізнішими працями Т. Чернишової та А. Білецького, в яких фігурує назва *румейська/кримсько-румейська мова та грецькі діалекти України, приазовський діалект новогрецької мови*. А. Білецький констатує, що всі кримсько-румейські діалекти південно-східної України можна розглядати як «самостійну гілку грецької групи індоєвропейських мов, як південно-італійський грецький, цаконський, понтійський і кіпрський діалекти (вірніше, мови)» [1, с. 14]. Цей умовний перехід діалекту в розряд окремої мови самі дослідники пояснюють «глибиною оригінальності мовних явищ» у досліджуваних говірках [13, с. 51], проте, на наш погляд, існує й інше пояснення. Справа в тому, що саме в цей період вперше після розстріляного національного відродження румеїв 1930-х рр. з'являються зразки перекладної, а згодом і оригінальної літератури румейських митців слова, окремі з яких стають членами спілки письменників України (поети А. Шапурма (1970 р.) та Л. Кир'яков (1978 р.)). Т. Чернишова та А. Білецький як авторитетні філологи-елліністи рецензують їхні збірки. І хоч ці твори не зазнали широкої популярності, вони заклали підвалини національної літератури. Втім, за умов домінування російської та української мови в середовищі приазовських греків ця література виявилася нежиттєздатною. Поетичні збірки 1970-х – 1990-х рр. румейським діалектом новогрецької мови є радше музейними експонатами, ніж настільними книжками співплемінників, вже більше 30 років не з'являються нові імена.

Третій період можна умовно пов'язати, з одного боку, з працями К. Журавльової, яка у своїй дисертації дослідила фонетичний бік *тавро-румейського діалекту новогрецької мови* (1982 р.), а з іншого – з працями грецьких мовознавців, які намагаються вивчити з різних боків *грецький маріупольський діалект* (Е. Карпозінос), *грецькі діалекти України* (Х. Симеонідис, Д. Томбаїдис), *кримсько-азовський діалект новогрецької мови* (Х. Христу). Паралельно з'являються окремі публікації українських та російських дослідників, які розглядають мовний різновид греків-румеїв як окрему мову (Є. Царенко, М. Кісілієр тощо).

Отже, коли йдеться про ідіом приазовських греків, дослідники найчастіше використовують терміни «говірка» й «діалект».

З самого початку мовознавцями було встановлено, що діалект приазовських греків-еллінофонів є неоднорідним. Говірки жителів кожного з десяти первісно заснованих румейських сіл мають свої особливості. За низкою ознак ці говірки були згруповані у дві групи (В. Григорович), потім у п'ять (Д. Спиридонов, І. Соколов), у три (М. Сергієвський), знов у три (К. Журавльова). Крім того, говірки сіл Стила та Нова Каракуба Т. Чернишова та К. Журавльова запропонували розглядати як окремі різновиди. Зараз загальноприйнятою є друга класифікація говірок греків Приазов'я (п'ять груп: Урзуф – Ялта; Стила – Константинополь – Великий Янисоль; Аргин Каракуба; Сартана – Чермалик; Чердаклі – Малий Янисоль), запропонована І. І. Соколовим та Д. С. Спиридоновим. Основним критерієм виділення цих груп говірок став ступінь їх віддаленості від сучасної грецької мови. Хоча, на думку грецьких дослідників Х. Симеонідиса та Д. Томбаїдиса, більш доречним було б ґрунтуватися на внутрішніх критеріях, тобто на відмінностях говірок сіл між собою [15, с. 16].

Найбільш дослідженою на сьогодні є урзуф-ялтинська говірка (дисертація Чернишової Т. М. присвячена вивченню передусім морфологічного аспекту говірки). Дослідженням аргин-каракубської говірки, а саме її фонетичних особливостей, займалася К. Журавльова. Заслугує на увагу цікава робота грецької дослідниці Х. Христу, в якій вона порівнює лексику та ступінь функціональності урзуф-ялтинської та малоянисольської говірки, що мають між собою найбільше розбіжностей.

Слід зазначити й помітний внесок приазовських лексикографів. У 1999 р. був виданий «Русско-румейско-новогреческий словарь» Л. Кир'якова, матеріалом для якого, ймовірно, стала сартанська говірка. У 2006 р. світ побачили три словники, хоча робота над ними велася протягом кількох десятиріч: «Румейско-русско-новогреческий словарь» Р. Харабадот, заснований на говірці сіл Велика Каракуба, Нова Каракуба та Бугас, «Румейско-русский

словарь» Г. Аніміці, що включає лексику селищ Чердаклі (Кременівка) та Касьяновки, а також граматику румейської мови, й «Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья» Діамантопуло-Ріоніс, Д. Л. Демерджита та ін. [4; 10; 8; 7].

Протягом останніх років дослідженням румейських говірок приазовських греків активно займаються викладачі кафедри грецької філології МДУ. Здійснюється збір фактичного матеріалу (інтерв'ю з респондентами-носіями мови, розшифровка, переклад, аналіз). Видано понад 50 статей, присвячених вивченню різних лінгвістичних та екстралінгвістичних аспектів як на матеріалі румейського діалекту в цілому, так і окремих говірок, захищено дисертації на тему «Структурні та мовностилістичні особливості румейських казок» (Ю. Кутна) та «Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями», видано монографію новогрецькою мовою «Τα παραμύθια των Ελλήνων της Αζοφικής: καταγωγή, γλώσσα, αφηγηματικές και υφολογικές δομές», укладено та видано «Румейсько-українсько-російсько-новогрецький фразеологічний словник» (Ю. Жарікова), ведеться робота зі створення етимологічного словника румейського діалекту (К. Шпак).

Пожвавлення інтересу до дослідження румейського діалекту та введення до наукового обігу нових даних дозволяє окреслити коло проблем, пов'язаних із його дослідженням.

По-перше, викликає складнощі пошук респондентів, які володіють на достатньому рівні румейськими говірками. Переважно це люди дуже похилого віку, яких з кожним роком стає все менше. У мовленні їхніх дітей помітно зростає відсоток російської лексики поряд з питомою, а сьогоднішня молодь у кращому випадку знає окремі слова, фрази, інколи вірші, пісні, але самотійно продукувати румейське мовлення не може. Отже, питання фіксування живого розмовного мовлення носіїв румейського діалекту постає дуже гостро.

Не менш важливою є проблема фіксації мовлення греків-еллінофонів на письмі. Дослідники пропонують різні способи фіксації мовних форм. У 30-ті роки ХХ ст. для видання збірок румейських літературів, номерів газети «Колективістис» використовувався спрощений грецький алфавіт. У 50-ті роки академік А. Білецький запропонував застосовувати кириличне письмо, адаптоване до мовлення приазовських греків. Сьогодні цей варіант широко використовується при виданні літератури греків Приазов'я, але він не достатньо точно передає фонетичні особливості кожної говірки. Грецькі мовознавці Х. Симеонідис та Д. Томбаїдис використовують не просто грецький алфавіт, до якого введено додаткові латинські символи на позначення окремих звуків, а й грецьку орфографію, що робить їхні тексти більш зрозумілими для грекомовних читачів. Майже так само робить і дослідник румейського фольклору О. Ашла, спираючись на грецький алфавіт, до якого додано окремі надрядкові символи.

Сучасні дослідники (Х. Христу, К. Журавльова, М. Кісілієр) пропонують свої способи фіксації на основі міжнародного фонетичного алфавіту. Ці варіанти передають особливості фонетики, але розраховані на вузьке коло спеціалістів.

Займаючись розшифровкою зроблених записів (здійсненням скриптів), ми застосовуємо і кириличне письмо, і розроблений нами спосіб фіксації на основі міжнародного фонетичного алфавіту, що дозволить зробити зібрані матеріали доступними для широкого кола дослідників.

І остання, але найістотніша проблема, що постає перед дослідником румейського діалекту, – це той факт, що за майже 90-літню історію його вивчення так і не відбулася його нормалізація: досі відсутня будь-яка грамика румейського діалекту, хоча і були спроби створення грамастик окремих говірок; навіть найбільша лексикографічна праця – словник п'яти діалектів греків Приазов'я – не є вичерпною і не дозволяє дослідникові вільно перекладати записані тексти; одні і ті самі слова існують у різних фонетичних варіантах у різних говірках, які не завжди враховуються в існуючих словниках. До того ж, різниця між усним і писемним мовленням, яка є в будь-якій мові, в румейському діалекті набуває колосальних масштабів (приміром, на лексичному рівні ми виявили істотне зростання кількості російських та українських запозичень в усних текстах порівняно з писемними),

оскільки літератори, а також укладачі та редактори друкованих збірок румейського фольклору пропонують свої тексти як мовний взірець, пильнуючи чистоту висловлювання, в той час як розмовне мовлення демонструє все сильніші асиміляційні тенденції з огляду на широке вживання слів панівних мов регіону – російської та української.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень румейського діалекту слід зазначити таке: по-перше, продовження збирацької діяльності з метою накопичення якомога багатшого мовного матеріалу. По-друге, ґрунтовний аналіз кожної з п'яти говірок за всіма мовними рівнями, що забезпечить можливість порівняльних досліджень з метою виявлення спільних та відмінних рис. По-третє, мовностилістичні дослідження текстів різних жанрів румейської літератури та фольклору, що надасть уявлення про мовні та стилістичні ресурси румейського діалекту.

Список використаної літератури

1. Белецкий А. Греческие диалекты юго-востока Украины и проблема их языка и письменности / А. Белецкий // Балканская филология / отв. ред. А. Д. Десницкая. – Л., 1970. – С. 5–15.
2. Етногенез та глотогенез греків Надазов'я та румейської мови / В. А. Бушаков, Ю. В. Жарікова. – Маріуполь : Новий світ, 2012. – 56 с.
3. Жарікова Ю. В. Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Ю. В. Жарікова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2013. – 20 с.
4. Кирьяков Л. Н. Русско-румейско-новогреческий словарь / Л. Н. Кирьяков ; под ред. В. В. Харабета. – Мариуполь, 1999. – 322 с.
5. Кисилиер М. Л. О происхождении румейского языка / М. Л. Кисилиер // Индоевропейское языкознание и классическая филология – X.: Мат. чтений, посвященных памяти профессора И. М. Тронского. – СПб., 2006. – С. 156-164.
6. Кутна Ю. Б. Структурні та мовностилістичні особливості румейських казок: автореф. дис ... канд. філол. наук / Ю. Б. Кутна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 20 с.
7. Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья / сост. А. А. Диамантопуло-Рионис, Д. Л. Демерджи, А. М. Давыдова-Диамантопуло и др. – Мариуполь : Новый мир, 2006. – 486 с.
8. Румейско-русский словарь / под ред. Г. А. Анимица. – К. ; Володарское, 2003. – 44 с.
9. Румейсько-українсько-російсько-новогрецький фразеологічний словник / Укл. Ю. В. Жарікова [за заг. редакцією В. А. Бушакова]. – Маріуполь, 2013. – 116 с.
10. Харабадот Р. С. Румейско-русско-новогреческий словарь / Р. С. Харабадот ; под ред. А. А. Белецкого, Т. Н. Чернышовой. – Севастополь : Федерация греческих обществ Украины, 2006. – 479 с.
11. Царенко Е. И. Румейско-тюрско-восточнославянское лексическое взаимодействие в условиях Донбасса / Е. И. Царенко // Греки Украины: История и современность. – Донецк, 1991. – С. 128–135.
12. Чернишова Т. М. Тюркські елементи в соціальній сфері лексики грецьких говірок Донеччини / Т. М. Чернишова // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 51–55.
13. Якубова Л. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-ті рр. ХХ ст.) / Л. Якубова // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 121–132.
14. Κούτνα Ι. Τα παραμύθια των Ελλήνων της Αζοφικής: Καταγωγή, γλώσσα, αφηγηματικές και υφολογικές δομές / Ι. Κούτνα. – Αθήνα, 2013. – 166 σ.
15. Συμεωνίδης Χ. Η σημερινή ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας (περιοχή Μαριούπολης) / Χ. Συμεωνίδης, Δ. Τομπαΐδης. – Αθήνα : Επιτροπή ποντιακών μελετών, 1999. – 157 σ.

16. Χρίστου Χ. Γλωσσική συρρίκνωση στην Κριμαιοαζοφική διάλεκτο (Ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο-Επαφή με την Κοινή Νεοελληνική-Επιπτώσεις στο αρχαϊκό λεξιλόγιο) / Χ. Χρίστου. – Μαριούπολη, ΚΠΑΣΜ, 2007. – 306 σ.

Ανнотация

Κутная Ю. Β., Ποτιπακ Ю. Α. Ιδιом приазовских греков-румеев: определения статуса и проблемы исследования.

Βοπρос статуса идиома (языковой разновидности) приазовских греков-румеев является дискуссионным; различные исследователи признают его либо диалектом новогреческого языка, либо отдельным языком греческой группы языков.

В работе рассматривается история изучения языковой разновидности, которым пользуются румей, выделяются этапы, предоставляется краткая характеристика каждого периода.

Рассмотрев терминологический аппарат, которым пользуются исследователи в разное время, авторы приходят к выводу, что когда речь идет об идиоме приазовских греков, чаще всего используются термины «говор» и «диалект».

Ключевые слова: *идиом, диалект, говор, язык, румей, диалектологические экспедиции, лексикографическая работа, международный фонетический алфавит.*

Summary

Kutna Y. B., Potipak Y. A. The lect of the Azov Greeks: determining the status and problems of research.

The question of the status of the lect (linguistic variation) of the Azov Greeks is debatable since different researchers recognize it either as one of the Modern Greek dialects, or as a separate language in the Hellenic branch of the Indo-European language family.

In this article the history of the study of the lect of the Azov Greeks is considered, its stages are marked out and a brief description of each period is provided.

Having considered the terminological system used by the researchers at different times, the authors conclude that when it comes to the lects of the Azov Greeks the terms «dialect» and «subdialect» are mostly used.

Key-words: *lect, dialect, subdialect, language, the Azov Greeks, dialectological expeditions, lexicographical work, the International Phonetic Alphabet.*